

УДК 82.091

Порівняльне літературознавство

Юлія Тьопенко,
К.філол.н. доц. КНУТД

РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АНГЛОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Для розуміння особливостей рецепції української літератури в англomовному культурному ареалі виявляється принципово важливим осмислення попередніх установок, на підставі яких відбуваються формування і фіксація уявлень про неї й про Україну в колективній свідомості англійців та англофонів. Однією з таких установок є погляд на українську культуру й на Україну як на складові постколоніального світу з усіма наслідками, котрі із цього випливають.

Уявлення про те, що постколоніальну теорію, спрямовану на досягнення імперсько-колоніальної складової модерності та пов'язаних з нею різноманітних рефлексій і розроблену свого часу як один з додаткових інструментів аналізу явищ художньої культури країн з кола колишніх колоніальних володінь європейських держав (переважно Британської імперії та Франції), може бути застосовано до українського матеріалу, з кожним роком здобуває дедалі більше прибічників як в Україні, так і за її межами. Це, гадаємо, пояснюється, з одного боку, переосмисленням убік розширення й поглиблення самої цієї теорії (зокрема, з її виходом за традиційно окреслені рамки розуміння колоніальної ситуації під кутом зору наявності двох британсько-імперських факторів: "водні простори" і "колір шкіри"), з іншого, – появою й утвердженням принципово інших підходів до української історії, особливо, у частині, зумовленій перебуванням українських земель у складі Московської держави, Російської імперії, СРСР. Свій вплив на цей процес здійснюють як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Серед перших варто назвати насамперед значну кількість постколоніальних імпульсів і моделей,

що їх демонструють і українська література зокрема, і література пострадянського простору загалом. До других слід зарахувати формування плеяди фахівців різних наукових поколінь, які з тих чи інших причин і міркувань зацікавилися проблематикою постколоніальних студій.

Аналіз останніх досліджень. В українському літературознавстві та, коли брати ширше, у суспільствознавстві постколоніальний дискурс – ідеологічний, методологічний, науковий, культурний, – заявивши про себе на повний голос наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., нині набирає хід і темп. Якщо брати науку про літературу, то "мейнстрім" вітчизняної постколоніальної інтерпретаційної практики або, принаймні, практики, пов'язаної з елементами постколоніального підходу та постколоніальних методик, було сформовано у працях Т.Гундорової, В.Агеєвої, М.Шкандрія, Г.Сивоконя, М.Павлишина, П.Іванишина, Н.Зборовської, М.Рябчука та ін. Їхній загальний огляд на тлі європейського та світового досвіду подає, зокрема, О.Юрчук, яка при цьому фокусує увагу, по-перше, на тій обставині, що "усі тексти (українські – Ю.Т.), написані в річищі постколоніальної теорії, що побачили світ з 90-х років ХХ ст., належать науковцям, яких безпосередньо зачепив "імперський час" українського існування...", по-друге, на тому, що "багаторазове та варіативне вживання поняття "постколоніалізм" ще не стало поштовхом до зародження постколоніальних студій на теренах вітчизняного літературознавства. Наразі відомі поодинокі спроби осмислення української колоніальної спадщини та післяколоніальної перспективи" [1, с. 3, 12]. Зі стриманою оцінкою перших вітчизняних постколоніальних студій можна, на нашу думку, погодитися. Навряд чи знайдеться достатньо підстав для того, щоб стверджувати, що у вітчизняній гуманітарній та літературознавчій науці постколоніальний дискурс уже осмислений на належному рівні, проте і для заперечення факту його присутності й поступової актуалізації аргументів вочевидь немає.

Постколоніальні дослідження українських учених, нехай у переважній більшості випадків несвідомо й не завжди акцентовано, до певної міри

виявляють деяку кореляцію зі спробами частини російських гуманітаріїв поглянути крізь призму постколоніального підходу на російську імперську історію, спробувавши під кутом зору метафори "внутрішньої колонізації" осмислити Росію як "країну, яка колонізується" (С.Соловйов), колонізуючи при цьому інших [див. про це: 2]. Утім, відмінностей і різночитань у трактуванні тих чи інших подій, явищ, процесів, тенденцій в українців та росіян помітно більше, ніж подібностей, спільних оцінок і коментарів чи, бодай, точок зору, які не виключають одна одну.

Спроби застосування постколоніальної логіки та методики до пострадянської дійсності було здійснено вже на початковій стадії розвитку цього дискурсу на Заході. Однією з перших серед них виявилася пропозиція У.Пітца та Е.Стефенсона поглянути на антирадянську політику США часів "холодної війни" як на прояв англосаксонської колоніальної традиції. У 2000-ні роки Д.І.Мур не лише успішно скористався постколоніальними методологією і методиками для аналізу процесів та явищ на пострадянському просторі, але й висунув на порядок дня наукового осмислення проблему меж подібного підходу, звернувши увагу на той факт, що визначення радянської системи як колоніальної не спрацьовує на всі сто відсотків, вимагаючи у багатьох випадках як принципово важливих коментарів та пояснень, так і значної кількості найрізноманітніших винятків.

Мета. Осмислена у постколоніальному дусі історія української літератури істотно відрізняється від історії колишніх "класичних" колоній, віддалених від Європи й європейського культурно-цивілізаційного простору як географічно, так і ментально. "Колоніальний бумеранг" у запропонованому Х.Ардт розумінні перенесення колоніальних практик примусу й насильства з колоній назад до метрополії, звідки вони ведуть своє походження, можливо, не є для українського матеріалу надто злободенним. А ось вести мову про щось на кшталт "колоніальних ножиць", коли, з одного боку, йде регулярний літературний процес на нібито самостійних, рівноправних з іншими засадах, а з іншого, – всупереч усім деклараціям,

здійснюються примусово-насильницькі відбір імен і текстів, їхнє цензурування, підгонка під задані догмою критерії, – у зв'язку з ним виявляється не лише можливим, а й доцільним, конструктивним, перспективним. Однією зі сфер, де застосування основних постулатів постколоніальної теорії здатне забезпечити відчутний позитивний результат, є, гадаємо, сфера рецепції української літератури у національному культурному середовищі Великої Британії як колишньої "імперії імперій", на історичному досвіді якої й формувався, власне, постколоніальний дискурс, а також загалом в англomовному світі. Метою статті є обґрунтування цього припущення.

Виклад основного матеріалу. Специфіка сприйняття української літератури в англофонному середовищі полягає, зокрема, й у тому, що вона не завжди трактується тут як власне національна, нерідко потрапляючи під стереотипне визначення як однієї з "гібридних" (у розумінні терміну, запропонованому постколоніальною критикою) літератур, тобто таких, які особливим чином сприймають як своє минуле, так і сучасне, й у специфічний спосіб включаються через це до глобальної системи літературних взаємин і до світової літератури. Аналіз фактичного матеріалу дає достатньо підстав для припущення щодо того, що українська література для того, щоб посісти більш помітне, ніж те, яке вона посідає нині, місце в англomовному середовищі, має перетворитися з національної на "гібридну", складену з кількох інгредієнтів, і відтак, денаціоналізовану, неодмінно втративши при цьому значну, коли навіть не основну, частину національної специфіки. Тобто того компоненту, котрий визначає її особливу ідентичність, національну своєрідність, роблячи її саме українською літературою з усіма відповідними наслідками, які із цього випливають.

Значення і важливість аналізу співвідношення між українською літературою, її сприйняттям в Англії, Великій Британії, США та постколоніальною критикою зумовлені не стверджувальною або ж, навпаки, заперечною відповіддю на запитання про те, чи була Україна протягом свого

історичного розвитку колонією, чи про те, чи може бути застосована до англійсько-українських взаємин, бодай у культурному дискурсі, модель, що її визначають відносини, з одного боку, метрополії-центру, з іншого, колонії-периферії (заслуговує, гадаємо, на увагу точка зору, згідно з якою генеральний погляд британців на Україну й українців визначало ставлення імперії не до своєї, а до *чужої* колонії), – а впливають насамперед з визнання того факту, що постколоніальну критику на сьогоднішній день варто розглядати як без перебільшення глобальний феномен. Саме глобальний статус явища, про яке йдеться, та його – явища – кореляції з усіма без винятку культурними системами й підсистемами континентального, регіонального, міжрегіонального й інших рівнів змушує більш серйозно подивитися на проблему українського красного письменства у контексті постколоніальних студій.

Поняття "постколоніальна література", як і самий цей термін, з'явилися в Європі в 1960-ті рр., поширилися й на самому "старому" континенті, й за його межами у 1980-1990-ті, почали з помітно посиленою інтенсивністю застосовуватися вже в 2000-2010-ті. Дехто з дослідників пов'язує цей факт з глобалізацією, яка саме на початку XXI століття набуває характеру вже не лише загальносвітового феномену, а домінанти світового розвитку, в тому числі й культурного. В Оксфордському "Словнику літературних термінів" "постколоніальну літературу" визначено як: "термін, який покриває дуже широку низку робіт (мається на увазі текстів – Ю.Т.) з країн, які колись були колонізовані або залежні від європейських країн" [див.: 3].

Заслуга однієї з перших наукових розробок у постколоніальному дусі й свідомого акцентування проблематики, визначеної відносинами між колишніми метрополіями та колоніями, належить, як прийнято вважати, Ф.Фанону, чия книжка "Прокляті у світі" (1961) стала знаковою, з'явившись друком у період найбільш активного розпаду традиційної колоніальної системи й відкривши, по суті, новий напрям у гуманітарних студіях. Остаточне визнання й утвердження постколоніальні студії здобули, на думку

більшої частини наукового загалу, як в Україні, так і за кордоном, після появи відомої монографії Е.Саїда "Орієнталізм" (1978). Спираючись на концепт дискурсу, запропонований М.Фуко, автор на багатому фактичному матеріалі показав, в який спосіб, за допомогою яких інструментів та засобів (зокрема, й такого, як вибіркова рецепція та апріорі задана інтерпретація), Захід штучно конструює Образ Орієнту замість того, щоб створювати його у відповідності до оригіналу. Дві ключові тези вченого, які червоною ниткою проходять практично через всю книжку, можна було б сформулювати, гадаємо, наступним чином. По-перше, Образ Орієнту, загальноприйнятий на Заході, є не відображенням дійсного стану речей, а продуктом, сконструйованим задля забезпечення та легітимації процесу його колонізації Заходом; процедуру конструювання образу Орієнту здійснено шляхом вироблення специфічного орієнталістського дискурсу. По-друге, сконструйований у такий спосіб Образ Орієнту спотворює як дійсну сутність та особливості цього явища, так і його ідентичність, відтак не даючи змоги його розуміння у притаманних для нього категоріях і поняттях.

Образ Орієнту в рецепції-сприйнятті Заходу, на думку Е.Саїда, є результатом двох різних дискурсів: орієнталістського та постколоніального. Кожен з них виявляється конструктором, кожен деформує той реальний образ, який мав би вважатися таким, що найбільшою мірою відповідає дійсному станові речей, але робить це по-своєму, не так, як інший. Уточнення та поглиблення образу, при цьому, здійснюється в такий спосіб, що консервує елементи, котрі зумовлюють деформацію, практично ігноруючи все те, що може змінити ситуацію, привнівши до неї елементи істинного знання та дискурсу, спроможного його забезпечити. В середині 1980-х рр. у Е.Саїда відбувається перелом: позиція культурного націоналізму Третього світу поступається у його концепції місцем глобалістській позиції, яка, зокрема, передбачає відкидання націоналізму, національних кордонів, націй як таких. Із цього повороту-перелому, який навряд чи можна вважати випадковістю або результатом ситуативного збігу обставин, впливає низка вагомих

наслідків. Перший і найголовніший з них вказує на появу нової самоідентифікації суб'єкта й оновленої ідентичності, на ґрунті яких оформлюється новий концепт національної літератури, максимально адаптований до умов глобалізованого світу та глобального літературного середовища. Сутність цього концепту полягає у новому поєднанні двох основних елементів літературної творчості: естетичного та ідеологічного, – у переосмисленні співвідношення між ними, яке трактується як оптимальне й бажане, у, зрештою, новому ставленні до літературного канону Заходу як такого, а також до того канону, який експортується від імені Заходу до літературних систем і середовищ "Третього світу", забезпечуючи кожній із цих систем дозовану участь у системі міжлітературних контактів і взаємин та в тій чи іншій мірі полегшуючи окремим з них таку участь.

Ставлення Е.Саїда до канонічної історії літератури Заходу загалом та до найбільш знакових і відомих її зразків зокрема, засноване на засадах пропонованої ним постколоніальної концепції, відзначається неприхованою зосередженістю на негативі. На відміну, приміром, від широко відомого дослідження Ауербаха "Мімезис", в якому літературний канон Заходу представлений шляхом розгляду творів, у кожному з яких об'єктивну дійсність змальовано з тими чи іншими елементами новизни, по-новому й в яких автор прагне виявити насамперед гуманістичні цінності й їхні естетичні еквіваленти, – Е.Саїд, зі свого боку, зосереджений на критичному аналізі, шукаючи й знаходячи у цих та інших творах переважно те, що дає підстави для критично-негативних оцінок та коментарів як кожного з них взятого окремо, так і всієї сукупності-системи літератури Заходу в її канонічному вираженні. Подібний підхід є безпосереднім наслідком тієї загальної, концептуальної установки, на якій побудовано його дослідження. Згідно з нею, коли не всі без винятку канонічні твори західноєвропейської літератури доби імперіалізму, то переважна більшість з них, або у найактивніший спосіб беруть участь в імперіалістичному процесі (тобто у процесі встановлення й закріплення імперіалістичних відносин), або з не меншою активністю

створюють відповідне прикриття для того, щоб цей процес ішов так, як він задуманий та організований. "Сьогодні багато літературознавців пишуть про оповідну художню прозу, проте мало звертає увагу на її місце в історії імперії та в імперському світі..., – зазначає дослідник. – Культура є джерелом ідентичності і, як демонструють нещодавні "повернення" до культури й традиції, джерелом неабиякої войовничості... У колишньому колонізованому світі такі "повернення" породили численні різновиди релігійного та націоналістичного фундаменталізму" [4, с.13-14].

Коли відволіктися від надмірної деталізації у висвітленні постколоніальної логіки Е.Саїда, то слід буде визнати, що він у цьому випадку, по суті, пропонує ніщо інше, як ту ж саму "політичну" інтерпретацію європейського літературного канону, від якої, нібито, прагне відійти і відмовитися. Подібна інтерпретація виявляється чи не вирішальним фактором, з одного боку, для формування образу Іншого, причому, обопільного: образу Заходу – в "Третьому світі", образу "Третього світу" – на Заході, з іншого, для вироблення рецептивної матриці, за якою відбувається відбір конкретного літературного матеріалу для його рецепції літературою, яка сприймає.

Для сприйняття української літератури в Англії погляд та підхід, про які йдеться, мають неабияке значення, хоча вони, певна річ, і не можуть бути перенесені на тло українсько-англійських літературних контактів та взаємин беззастережно і безпосередньо. Попереднє уявлення про той чи інший зразок українського красного письменства, ту чи іншу постать, той чи інший твір формується в англійському й англомовному культурному середовищі переважно на підставі саме того "ідеологічно-політичного" прочитання й розуміння, від яких відхрещується, бодай на рівні теорії та декларацій, Е.Саїд. Це попереднє уявлення здійснює істотний вплив на відбір матеріалу для включення до процесу рецепції, а також на подальшу інтерпретацію цього матеріалу, яка здійснюється відповідно до наперед заданої, заснованої на принципі "свій" – "чужий", "вищий" – "нижчий" моделі.

Якщо прийняти логіку постколоніального погляду на світ та постколоніального методу як інтерпретативної стратегії, як це виважено й аргументовано робить, приміром, Т.Гундорова у відомій книзі "Транзитна культура", та на стосунки між колишніми метрополіями й колишніми колоніями, доведеться визнати, що літературні контакти та взаємини між такими літературами, як англійська й українська, мало не приречені на існування у асиметричному форматі з виразною присутністю в них елементу нерівності й нерівноправності, який знаходить своє виявлення у спонтанному визнанні й в апріорній мовчазній згоді всіх зацікавлених сторін розрізняти й розділяти літератур-партнерів на тих, що належать до літератур "центру", й тих, що перебувають серед літератур "периферії". Тим самим відносини між двома національними літературами постають не просто в іншому, а в якісно новому світлі: вже не як відносини не між окремими, самодостатніми явищами, через національну своєрідність кожного з них ізольованими від інших, які також замкнені в собі й на собі внаслідок бар'єрів, окреслених фактором національного начала, а як між складовими однієї спільної – світової або, висловлюючись сучасною мовою, глобальної – літератури, відповідним чином структурованої й ієрархічно впорядкованої.

Висновки. Наведене твердження стосується не всього корпусу літератури, в даному випадку – української, а його частини, причому, не надто значної з огляду на її обсяг. "Денаціоналізація" національної літератури з метою включення її до міжлітературного обігу на нових засадах, за новими правилами і принципами здійснюється різними шляхами, одним з чи не найбільш продуктивних і широко вживаних серед яких є шлях, заснований на дифузії національної ідентичності. Якщо така дифузія має місце, замість ідентичності повноцінно національної як за формою, так і за змістом та функціями, з'являється ідентичність "гібридна", над- або транснаціональна. Це, своєю чергою, призводить до істотних зрушень у процесі сприйняття культури, яка виростає на тлі такої ідентичності, у ході її рецепції та інтерпретації в ареалі інонаціональних культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. // О.Юрчук / К.: Видавничий центр "Академія", 2013. – 224 с.
- 2.. Львовский С. Помимо Запада и Востока: О новой книге Александра Эткинда "Внутренняя колонизация" // С.Львовский / Электронний ресурс colta.ru. – 4 сент. 2013 г.
3. Oxford Dictionary of Literary Terms. // Электронний ресурс: <http://www.answers.com/topic/postcolonial-literature>.
4. Саїд Е. Імперія, географія, культура // Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з англ. / К.: Критика, 2007 – 608 с.

Тьопенко Ю.А. Рецепція української літератури в англомовному середовищі у світлі постколоніального дискурсу

Анотація. У статті зроблено спробу осмислення особливостей рецепції української літератури в англомовному світі крізь призму постколоніальної теорії у контексті притаманної для неї дихотомії "національна література" – "гібридна література"

Ключові слова: рецепція, українська література, постколоніальна теорія, "гібридна" література.

Тёпенко Ю.А. Рецепция украинской литературы в англоязычной среде в свете постколониального дискурса

Аннотация. В статье предпринята попытка осмысления особенностей рецепции украинской литературы в англоязычном мире через призму постколониальной теории в контексте присущей для нее дихотомии "национальная литература" – "гибридная литература".

Ключевые слова: рецепция, украинская литература, постколониальная теория, "гибридная" литература.

Topenko Julia. Ukrainian literature reception in English speaking environment in the light of post-colonial discourse

Summary. The article attempts to comprehend the peculiarities of the reception of Ukrainian literature in the English speaking world through the prism of postcolonial theory in the context of "national literature" – "hybrid literature".

Keywords: reception, Ukrainian literature, postcolonial theory, "hybrid" literature.